

АД АЎТАРА

І. ЗАДАНЬНІ СЛОЎНІКА.

Нацанальна ўсьведаміўшыся ў 1909 г., я пачаў усюдых запісаваць слова беларускія. Пасльей выпісаваў таксама з фольклёру й літаратуры. Такім парадкам, падаваны Слоўнік ёсць слоўнікам жывое народнае й заразом літаратурнае мовы беларускае.

Вызукаючы мову беларускую, я пераверыўся, што, калі ў мове народнай ня лічыцца зь непатрэбнымі барбарызмамі (бо побач із імі ё ёй слова й хормы свае) і адкінуць таковыя барбарызмы з мовы літаратурнае, дык наша народная й літаратурная мовы блізу сусім будуть аднолькавыя. Розніца блізу толькі будзе ў тых навуковых тэрмінах, каторых у мове народнай няма.

Заразом я даведаўся, што мова беларуская вельмі багатая, і дарога яе развою супоўна апрычоная. Яна болей розыніца ад усіх моў славянскіх, чымся кожная іншая мова славянская. Ад мовы ж расійскае (запраўды ноўгарадзкае) яна стаіць далей, чымся ад паўночна-заходніх моў славянскіх.

Да Слоўніка я браў слова ня толькі з найболей захавалае мовы беларускае, але, з прыгоды, троху й з прас্তягага з ладным або й вялікім уплывам расійскім (паўночная Пскоўшчына, сярэдняя Цівершчына, заходняя часць зямлі старавечных Вяцічаў) і на т з дальшае ўсходніе часці Вяцічаў аж да граніцы з Мардвою на ўсходзе. Зъясьняльны слоўнік Даляў ё ня толькі расійскі, але й беларускі, дарма што ён так не названы і што толькі адзін раз адзіны мовавед гэта пісома прызнаў. Учыніў гэта А. Крымскі ў дыскусіі з А. Сабалеўскім праз паходжанье жыхарства Кіеўскага trykutnіka (памеж Дняпра, Ірпеня й Рoci).

Яшчэ болей з прыгоды й меней узята да Слоўніка із старых літаратурнае й народнае (Аль Кітаб) моў беларускіх.

Заданьне Слоўніка — практичнае. Затым правапіс яго ўсюдых — як у перакладаных словах, так і ў ілюструючых фразах — літаратурны.

Слоўнік прызначаны памагчы, першае, вучыцца мовы беларускае — усім, сваім і чужым: другое, вучыцца мовы расійскае тым Беларусам, што гэтага патрабуюць у сваей адумысловасці.

З прычыны сваіх гукавых асаблівасцяў і націску мова беларуская досыць цяжкай навучыцца яе небеларусам. З гэтае прычыны падаецца ў Слоўніку шмат канчаткаў адмены й спражэннія. А таксама націск. Націск паказаны знакам ' над самагукам. Над **о**, **е**, **э** не паказаны націск, бо гэтыя гукі ў мове беларускай бываюць толькі пад націскам. Выняткам ё перанятыя незьбеларушчаныя слова, у каторых на пісьме бываюць гэтыя гукі й не пад націскам, затым, як на іх ё націск, дык ён і паказаны.

Дарма што Слоўнік ё працаю майго жыцьця, ён ня супоўны, бо ня ўсі чиста матар'ялы скарыстаны. Галоўная прычына тая, што я — нацанальна дзейная людзі на паняволенага народу. Найлепей я мог працаўваць прыехаўшы да Амэрыкі. Але й тут, апрача працы на жыцьцё, надабе было зарабляць і на выданьні, ды ня мог я вытрываць, каб ня браць удзелу ў працы нацанальна-грамадзкой. Шэсьць год заняў і пераклад Бібліі, ня лічачы карэктуры й клопату, звязанага з выданьнем Святога Пісьма. Адзіным супрацаўнём і памачніцю маёю ў усіх маіх працах была мая Дарагая Спадарыня Мария.

II. АБЭЦАДА БЕЛАРУСКАЯ.

Тыя з народаў моў славянскіх, што прынялі хрысьцянства зь Бізанты, прынялі веру Хрыстову ў мове стара-макядонскай, каторая, стаўшыся такім парадкам моваю царкоўных адпраў а царкоўнае літаратуры, пачала звацца моваю царкоўна-славянскай. Пісмо мовы стара-макядонскае або царкоўна-славянскае было дваякае, спачатку глаголічнае, крыху пасльей і кірылічнае. Глаголіца даўгі час заставалася ў Харвату, пакуль ня была там выціснена лацініцаю.

З прымом хрысьцянства дзядамі нашымі ў 10-ым веку, да Беларусі прышла царкоўная літаратура стара-макядонская, пісаная пісмом кірылічным, кірыліцаю. Кірыліца была ўтворана з абэцады грэцкае із захаваньням парадку літараў гэтаяе абэцады. У канцы 17 стагоддзя выдатны наўчоны й друкар беларускі, Галіаш Капіевіч-Капіеўскі, зрабіў рэформу кірыліцы, даўши яе літарам хорму такую, якая цяпер ёсьцека ў кірыліцы беларускай і ў кірыліцы іншых народаў, бо й яны прынялі рэформу наўчонага Беларуса.

Але парадак літараў кірыліцы Капіевіч пакінуў стары. Гэты парадак не прытарнаваны да гукаў славянскіх, а ў вабэцадзе беларускай асабліва ў ім вялікія заганы. Прычына гэтага галоўна тая, што ў мове беларускай ё накшы развой самагукаў, зн, ё аканьне, чым мова беларуская розніца ад усіх іншых моў славянскіх.

У мове беларускай ненацісненая **О**, **Э**, **Е** заўсёды пераходзяць у **а(я)** дыа зь ненацісненых **О**, **Э** абавязаецаа **й** на пісьме заўсёды літараю **а**; а **я** зь ненацісненага **е** абавязаецаа на пісьме часта літараю **я**. Затым, пры дагэтулешнім парадку літараў нашае абэцады, слова з тым тым этымолёгічным **О** ў караню, але з розным націскам, стаяць у слоўніку ў межах тae самае літары далёка ад аднаго (прыкладам: **ноч** і **начаваць**, **начлег**, **начніца**, **начулішча**; **воз**, **вознік** і **вазіць**). Яшчэ далей стаяць адно ад аднаго (бо адныя на пачатку, а другія на канцы пад тэй самай літараю) слова розна-націсненая з этымолёгічным **Э**, **Е** ў караню (прыкл.: **чэсьць** і **частаваць**, **чэп** і **чапаць**, **чапляла**; **рэзаты** і **разынік**; **дзены** і **дзяньнік**). Калі ж бы парадак літараў абэцады быў такі, што **О**, **а**, **Э** стаялі беспасярэдне адна за аднай¹⁾, а **е**, **ё**, **я** таксама, тады менаваныя **й** да іх падобныя слова стаялі б побач або блізка адны да адных, што палягчыла б знаходжанье слоў у слоўніку, прыяла б лепшаму разуменію паходжанья **й** значанья.

Другой асаблівасцяй фонетыкі беларуское, дзеля якое патрэбна адмена парадку літараў абэцады, ё пярэйсьце **у** і **в** у **Ў**. Пры цяперашнім парадку літараў абэцады аднакарэнная слова з **у** і **Ў** зь ненацісненага **у** (прыкл.: **навука**, **наўчоны**), а таксама з **в** і **Ў** з **в** (прыкл.: **лава** і **лаўка**; **галава** і **галоўка**; **трава** і **траўка**, **траўлівы**; **стаў** і **ставок**) стаяць у слоўніку далёка адно ад аднаго. Калі б, адылі паставіць у вабэцадзе **В**, **У**, **Ў** побач, дык падобныя слова таксама стаялі б у слоўніку побач або блізка адны да адных.²⁾

Такі лексычна-графічны прынцып слоўніка супоўна правесці немагчыма, але й часткава праведзены, толькі, колькі тут паказана, палягчыць працу над слоўнікам і яшчэ болей із слоўнікам.

1. Затым, што ў словах бывае **а** зь ненацісненага **О** то будзе лёгічна, каб і ў вабэцадзе **О** стаяла перад **а** а таксама **е** перад **ё** і абедзве гэтыя літары перад **я**
2. Затым, што ў словах бывае **Ў** з **в** (мова, прымаўка, размаўляць), або **Ў** з **у** (навука, але наўчоны), а не наадварот, парадак гэтых літараў мае быць гэткі: **в**, **у**, **Ў**

Менаваныя адмены парадку літараў нашае абэцады вельмі патрэбныя, іншыя пажаданыя дзеля палепшаньня парадку літараў. Пажадана, каб літары, абазначаючыя гукі блізкія адны да адных сваёй вымоваю і стаялі блізка да сябе. Таксама пры разъмяшчэнню літараў можа быць брана пад увагу паходжанье гукаў: калі адзін гук паходзе з другога, дык і літара, яго абазначаючая, мела б і стаяць зараз жа за літараю таго, з каторага паходзе.

Дзеля менаванага літары Г, Г, Х маюць і стаяць у вабэцадзе ў гэткім жа парадку, бо гук Г паходзе з Г, а вымова Х блізкая да вымовы Г.³⁾

Дз, дж, з, ж маюць стаяць разам дзеля блізіні вымовы гэтых гукаў⁴⁾ ды дж за дз, а ж за з, бо дж часта паходзе з дз (хадзіць — хаджу) а ж часта паходзе із з (рэзак — рэжу).⁵⁾

С, ш маюць стаяць побач дзеля блізіні свае вымовы ды ѿз с, бо ѿчаста паходзе із с (каса, касіць — кашу).⁶⁾

Ф мае стаяць перад П, бо часта ў яго пераходзе (да прыкладу: пасоля паходзе з фасоля, Панас — з Афанасі).

Дык парадак літараў кірыліцы беларускае, добра званае "капіеўкаю," мае быць гэткі:

о, а, э, б, г, г, х, д, е, ё, я, дз, дж, з, ж, і, ў, к, л, м, н, ф, п, р, с, ѿ, т,
в, у, ў, ѿ, ц, ч, ы, ю

Гэткі парадак літараў будзе лепшым, правільным у вабэцадзе беларускай і гэткі прыведзены ў слоўніку.

3. Чэхі, у каторых мававеда стаіць найвышэй і тарнуеца ў жыццю практичным, такі самы прынялі парадак гэтых трох літараў.
4. Таксама ў вабэцадзе царкоўна-славянскай літара, званая зело, абазначаючая гук дз, стаіць ля літары, званай земля абазначаючай гук з
5. Зацемлю, што ў лацінічных абэцадах славянскіх ж стаіць за з.
6. Таксама с, ѿ стаяць у мове чэскай.

III. ЯК СЛОЎНІК УКЛАДЗЕНЫ, АБО ЯК ІЗЬ ЯГО КАРЫСТАЦЬ.

Як правіла, у Слоўніку адцімляеца месца запісу кожнага слова беларускага, або зь якога жарала яно выпісана. Месца запісу паказана скарачэнням назову павету. А калі месцам запісу ё малая мясцовасць, тады да яе даданы ў скарачэнню назоў яе павету. У выпісах із Даля даданы толькі губэрні. Калі ў жарале паказана месца запісу слова, тады падаецца месца запісу яго, а ў дужках жарало, з каторага яно выпісана.

Структура Слоўніка.

З ладным абмежаньнем, праз каторое неўзабаве будзе сказана, слова ў Слоўніку раскладзены ў вальфабетным парадку.

Анонімы (слова аднолькавага гучэння, але рознага значаньня) толькі тады паданы ў розных артыкулах, калі яны рознага паходжаньня.

Калі ё два або болей слоў аднаго паходжаньня й хормы, але належачых да розных часціц мовы, дык кожнае зь іх выдрукавана асобным артыкулам подле абэцады і перад кожным стаіць I, II, або III Да прыкладу:

•край I, краю, предл. и имн. краю, мн. ч. краі,
‘краёў-ём-и-ям-ёх, м. 1. страна. Ар : Шсл.
Паехалі жыць у чужы краі. Сл. У сваім
краю, як у раю. Исл. 251.

•край II, предлог. с род. пад. – близ, возле,
около. Палахылі сына краі дарожкі, а
нявестачку краі даліначкі.

З двух слоў таго самага паходжанья й хормы, але з розным значаньнем і націскам, кожнае друкуеца асобным артыкулам.

•сілбъ-лю-ліш-ле, каго-што, несоверш.
— подкреплять пиццю силы. Сілі, куме,
дзеткі свае. Исл.

•сіліць-лю-ліш-ле, каго-што, несоверш.
— принуждать. На сіль яго, калі яя хоча
піць. Исл.

Спакменынікі.

Усі спакменынікі падаюца ў назоўным адменыніку адз. ліку, адлі паданы канчатак родавага адменыніка адз. л. Апрача тога, ў спакменынікаў мужчынскіх часта падаецца канчатак мясцовага й гукальнага адм. адз. ліку і родавы, давальны, вінавальны, снадзіўны й мясцовы (або некаторыя з іх) множнага ліку. У спакменынікаў жаноцкіх націсьненых на аснове заўсёды паданы канчатак давальнага й мясцовага адм. адзіночнага ліку і рэдчас родавага й вінавальнага адм. множнага ліку. Прыйклад:

•абава-вы-ве, ж.— промедление. Янка, па
сход, але без абавы. Варсл.

У спакменынікаў ніякага роду, апрача род. адм. адз. ліку, заўсёды паданы канчатак назоўнага адм. множнага ліку (а ў націсьненых на аснове і канчатак мясцовага адм. мн. ліку); іншыя канчаткі падаюцца не заўсёды. Да прыйкладу:

дзяржáнне-ня, предл.-ню, откл. имя сущ. к
дзяржаць, 1. держание. Ад дзяржання
бярна рукі адабрала. Ар.

Спакменынік (і кожнае беларускае слова), каторым пачынаецца артыкул, выдрукаваны чорным таўстым шрыфтам. Перад ім стаіць таўстая чорная бодка. Перад першым значаньнем яго стаіць 1. (чорным таўстым). Адлі даецца расійскі пераклад яго. Беспасярэдне за перакладам стаіць прозывішча таго, хто пераклаў, або назоў слоўніка, з каторага пераклад узяты.

Дальшыя значаньні спакменыніка паданы кожны з новага радка. Перад кожным значаньнем стаіць лік чорным. Да прыкладу:

- гасъцінец-ница, предл.-ница, м.** 1. подарок с
пути. Ар.; Дсл.; МГсл.; БНсл. *Прынясү зь
кірмашу гасъцінца.* Макарова Віц. (Ксл.).
Бацька даў дэяцём гасъцінца. Ст. *Кірма-
шовы гасъцінец.* Нсл. 120.
2. большая дорога, Дсл. большак, БНсл.; Ар.
тракт, большая дорога, Макарова Віц. (Ксл.);

Памяншальная хорма спакменыніка ставіцца па тым значаньню хормы звычайнае, да каторага тарнуеца. Па хорме памяншальной стаіць хорма любосная, па гэтай — павялічальная.

Прыметнікі.

Прыметнікі паданы ў Слоўніку ў назоўным адменыніку адз. л. мужчынскага роду, адлі прыведзены канчаткі жаноцкага й ніякага роду. Па перакладзе ёю стратыйных фразах падаюцца ступені прыраўнання прыметніка. Часткава вышышы ступень прыраўнання прыводзіцца яшчэ асобнымі падартыкуламі (бяз уступнога таўстога бодкі), або асобнымі артыкуламі подле абэцады.

Па гэтым прыводзяцца хормы памяншальная, памяншальна-любосная й павялічальная.

Прыслоўі, утвораныя ад прыметнікаў, выдрукаваны ў вадным артыкуле з прыметнікамі просьле хормы павялічальная прыметніка.

Прыслоўі.

Прыслоўі, нявытвараныя ад прыметнікаў, выдрукаваны асобнымі артыкуламі подле абэцады.

Дзеясловы.

Артыкулы зь дзеясловамі пачынаюцца неазначанынікам. Дзеясловы таго самага караня стаіць у вадным артыкуле, каторы пачынаецца дзеясловам бяз прыростку (несыці, бегчы) няскончанага або скончанага трываньня залежна ад пачатковых літараў у дзеясловаў. Дзеяслоў, каторым пачынаецца артыкул, выдрукаваны таўстым чорным шрыфтам, з уступной чорнай бодкай. Перад першым значаньнем гэтага дзеяслова стаіць 1.

Як дзеяслоў мае толькі адно значаньне, дык аднаразная й наваратная хормы яго стаіць беспасярэдне па хорме звычайнай. Просьле іх ідзець хорма скончаная, калі артыкул пачаўся хормаю няскончанаю, або няскончаная, калі на пачатку артыкулу стаіць дзеяслоў скончанага трываньня. Да прыкладу:

•стукаць-аю-аеш-ае, несоверш.—стучать.
Ар.; Варел.; Вял. (Даль, III, 598). **однократ.**
стукинуць-ну-неши-не—стукнуть. Ар. Со-
верш. **застукаць**—застучать. Ар.; Нсл. 186;
Вял. (Даль); БНсл. **Нехта застукай у**
вароты. Нсл. Соверш. **настукаць**—насту-
чать. Ар. Соверш. **настукаць**—постучать.
Ар.

Калі ё другое, трэйце і г. д. значаны дзеяслова, дык яны паданы кожнае з
новага радка, і перад кожным значаньнем стаяць лікі 2, 3 і г. д.